

Міністерство культури та інформаційної політики України
Харківський національний університет мистецтв
імені І. П. Котляревського

Виконавсько-музикознавчий факультет
Кафедра композиції та інструментування

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для проведення самостійної роботи з дисципліни

РОБОТА РЕЖИСЕРА З КОМПОЗИТОРОМ

з теми «Засоби виразності в музиці»

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 026 «Сценічне мистецтво»

Харків, 2024

Методичні рекомендації для проведення самостійної роботи з дисципліни «Робота режисера з композитором» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : спец. 026 – Сценічне мистецтво / уклад. К. В. Палачова ; Харків. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського. Харків, 2024. 11 с.

Рецензенти:

ГАЙДЕНКО І. А. – завідувач кафедри оркестрових інструментів Харківської державної академії культури, кандидат мистецтвознавства, доцент

ПАРТОЛА Я. В. – декан театрального факультету Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського, кандидат мистецтвознавства, доцент

Методичні рекомендації для проведення самостійної роботи з дисципліни «Робота режисера з композитором» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» покликані допомогти здобувачам освіти у вивченні теми «Засоби виразності в музиці». Методичні рекомендації містять план аналізу засобів виразності у музичних творах, список творів для самостійного аналізу та список наукових джерел.

Укладач:

ПАЛАЧОВА К. В. – викладач кафедри композиції та інструментування

Методичні рекомендації розглянуто та схвалено на засіданні Науково-методичної ради ХНУМ імені І. П. Котляревського, протокол No 9 від «20» червня 2024 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. План аналізу засобів виразності в музичному творі.....	5
2. Глосарій.....	7
3. Твори для самостійного аналізу.....	10
Рекомендовані наукові джерела.....	11

ВСТУП

У процесі роботи над музичним оформленням вистави у співпраці з композитором, звукорежисером та (або) керівником музичної частини театру перед режисером постають завдання, що потребують залучення знань щодо жанрів та стилів музики, основних музичних форм, засобів музичної виразності, системи музичної термінології.

Тема «Засоби виразності в музиці» разом з іншими темами, що складають музично-теоретичний блок дисципліни «Робота режисера з композитором» (а саме: «Музична форма», «Жанр в музиці», «Стиль в музиці») покликана сформувати у здобувачів комплекс базових знань, що стосуються специфіки музики як виду мистецтва.

Метою вивчення теми є вміння здобувачів визначати та характеризувати засоби виразності у музичному творі як комплекс елементів музичної мови, застосований композитором з метою формування певного звукового образу.

У першому розділі пропонованих Методичних рекомендацій міститься план аналізу засобів виразності в музичному творі, у другому – глосарій до теми, у третьому – список творів, рекомендованих для аналізу. Запропонований перелік наукових джерел уможливорює поглиблене вивчення даної теми.

Самостійна робота з теми «Засоби виразності в музиці» передбачає виконання здобувачем письмового аналізу засобів виразності в обраному музичному творі, відповідно до наведеного плану.

1. ПЛАН АНАЛІЗУ ЗАСОБІВ ВИРАЗНОСТІ В МУЗИЧНИХ ТВОРАХ

Музичний твір – це складна система, у якій засоби виразності уможливають втілення певного образу. Аналіз засобів виразності в музичному творі є допоміжним інструментом розуміння того, як функціонує музика у виставі. Знання засобів виразності дозволяє залучати прицільно саме ті, що дозволяють найбільш точно втілити той чи інший звуковий образ як складову загальносценічного образу вистави.

Засоби виразності доцільно аналізувати за допомогою аудіозапису обраного твору, а також партитури як його графічного втілення, що допомагає осмислити музичний матеріал та виокремити його елементи не лише на слух, але й візуально. Пропонуємо наступний план аналізу засобів виразності в музичному творі.

Прослухайте обраний музичний твір (при необхідності декілька разів), уважно слідкуючи за партитурою.

1. Охарактеризуйте мелодію, виокремивши її на слух та візуально у нотному тексті (якщо це можливо, зважаючи на специфіку фактури обраного твору). Визначте напрямок руху мелодичної лінії (висхідний, низхідний, хвилеподібний або стрибкоподібний). Проаналізуйте будову мелодії, визначте її діапазон та кульмінацію.

2. З'ясуйте характерні особливості ритму як послідовності тривалостей. Ритм може бути рівномірним (звуки та паузи однакової тривалості), пунктирним (чергування довгих та коротких тривалостей). Ритм також може виразнювати певні жанрові ознаки музичного твору (наприклад, ритм маршу або танцювальний ритм).

3. Визначте метр, спираючись на відчуття пульсації в музиці, що полягає в чергуванні сильних та слабких долей, а також на знак розміру у партитурі. За структурою (у найпростішому випадку) метр може бути

дводольним (при чергуванні долей: сильна – слабка) або тридольним (сильна – слабка – слабка).

4. Охарактеризуйте початковий темп та його зміни (якщо вони є). З цією метою звертайте увагу на темпові позначення вгорі над нотним текстом. Назва темпу (традиційно італійською мовою: наприклад, Adagio або Presto) зазначається в партитурі вгорі ліворуч над нотним текстом. Для більш точного вимірювання темпу може також бути вказана позначка метронома (наприклад, ♩ = 100). Поруч із позначенням темпу іноді зазначається характер виконання музики (наприклад, Allegro con brio).

5. За можливості визначте ладову основу музичного твору.

6. Дайте загальну характеристику гармонії як послідовності співзвуч (консонантних або дисонантних).

7. Визначте тип (або типи) фактури: одноголосна (або унісонова чи монодична), коли в одному голосі (або в декількох голосах одночасно) звучить лише одна мелодія; гомофонно-гармонічна, що передбачає наявність мелодії та акомпанементу (гармонічного супроводу); акордова, у якій відсутня виокремлена мелодія, а є лише послідовність акордів; поліфонічна, що поєднує в одночасному звучанні декілька рівнозначних мелодичних ліній у різних голосах.

8. Визначте регістр (або регістри), у якому проводиться музичний матеріал. При цьому враховуйте, що кожен музичний інструмент та співацький голос має власні межі регістрів.

9. Охарактеризуйте динаміку та її зміни впродовж твору. Для вирішення цього завдання звертайте на динамічні позначення в партитурі: *p*, *f*, *mp*, *mf*, *pp*, *ff*, *cresc.*, *dim.* тощо.

10. Визначте тембри музичних інструментів та (або) співацьких голосів. Склад, для якого написаний музичний твір, може бути вказаний у назві твору (наприклад, Концерт для віолончелі з симфонічним оркестром), а також безпосередньо у партитурі.

11. Визначте види артикуляції, задіяні для кожного з музичних інструментів у партитурі. З цією метою зверніть увагу на відповідні позначення артикуляції (*legato*, *non legato*, *legatissimo*, *pizzicato*, *tenuto*, *glissando*, *portamento* тощо) або графічні позначки (ліги, крапки, риски, акценти тощо)

Слід враховувати, що зазначені засоби виразності можуть змінюватися впродовж розвитку музичного матеріалу. Якщо музичний твір має складену структуру, доцільно аналізувати засоби виразності у межах одного розділу його форми.

Запропонований аналіз засобів виразності доцільно виконувати з урахуванням жанрово-стильових ознак та форми музичного твору, обраного для аналізу, оскільки саме жанрово-стильова приналежність та будова (форма) обумовлюють систему музичних засобів, втілених у тому чи іншому музичному творі.

2. ГЛОСАРІЙ

1. *Мелодія* у найбільш загальному значенні є послідовністю музичних тонів, які утворюють певну лінію (висхідну, низхідну чи горизонтальну). *Діапазон* мелодії визначається як відстань від найнижчого до найвищого її звуку. Найвища точка розвитку мелодії називається *кульмінацією*. Найменшим структурним та виразним елементом мелодії є музична інтонація, яку утворює послідовне поєднання двох звуків (музичний інтервал). Декілька інтонацій поєднуються у мотив. Кілька мотивів складають музичну фразу, дві (чи більше) фрази утворюють речення, у якому мелодична лінія досягає певної міри завершеності.

2. *Ритм* – це чергування звуків і пауз певної тривалості (однакової або різної).

3. *Метр* є системою організації музичного ритму, що полягає у впорядкуванні послідовності чергування сильних і слабких долей.

4. *Темп* музики визначає швидкість виконання музичного твору. Існують три основних групи темпів: повільні, помірні та швидкі.

5. *Лад* – система організації звуків, що об'єднуються довкола центрального звука, співзвуччя чи звукового комплексу і можуть втілюватись у вигляді конкретного звукоряду. У ширшому розумінні лад – це будь-яка впорядкована система звуків.

6. Багатозначний термін «*гармонія*» в контексті аналізу засобів виразності можна визначити як послідовність співзвуч, які утворюються при одночасному поєднанні декількох звуків. Кожне співзвуччя має певне забарвлення, яке найбільш загально можна класифікувати як консонанс та дисонанс.

7. *Фактура* – це спосіб викладення музичної тканини твору (мелодії – однієї або декількох одночасно, а також гармонії).

8. *Регістр* – це висота звучання (ряд звуків певної висоти). У найбільш загальній класифікації можна виокремити три основних реєстри – низький, середній та високий. Межі реєстрів умовні та відносні для кожного інструменту та співацького голосу.

9. *Динаміка* – сила звучання або гучність музики. Динаміка та її зміна позначається упродовж нотного тексту латинськими літерами, італійськими словами та спеціальними позначками.

10. *Тембр* – це забарвлення звуку, що залежить від обертонів, частоти та амплітуди звуку. За тембром можна ідентифікувати конкретний інструмент або співацький голос. Сприйняття тембрів є асоціативним (наприклад, певні звуки можуть сприйматися як яскраві, блискучі, матові, теплі, холодні, глибокі, насичені, металеві, скляні тощо).

11. *Артикуляція* – це прийоми звуковидобування під час гри на музичному інструменті або співу. Існує три основних види артикуляції: зв'язана (*legato*), роздільна (*non legato*), і коротка (*staccato*) з великою кількістю градацій у кожному виді.

3. ТВОРИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО АНАЛІЗУ

- Б. Барток. 14 багателей для фортепіано ор. 6
- Л. ван Бетховен. Симфонія №7 ч. 2
- Й. Брамс. Симфонія №3 ч. 3
- Ф. Гласс. Етюд для фортепіано
- Г. Ф. Гендель. Пасакалія g-moll
- Е. Гріг. Ліричні п'єси ор. 12, ор. 38, ор. 54
- К. Дебюссі. Прелюдії, зошит 1 і 2
- Г. Канчелі. Проста музика для фортепіано
- А. Кореллі. Фолія ор. 5 №12
- В. А. Моцарт. Соната для фортепіано №11 ч. 1
- Н. Паганіні. Каприс №24 для скрипки соло
- В. Птушкін. Сюїта «Гулівер»
- М. Равель. «Болеро»
- Н. Рота. Сім дитячих п'єс
- Е. Саті. Гносієни №1-7
- К. Сен-Санс. «Карнавал тварин»
- Ф. Шопен. Прелюдії ор. 28
- Р. Шуман. «Карнавал» ор. 9

РЕКОМЕНДОВАНІ НАУКОВІ ДЖЕРЕЛА

1. The Harvard Dictionary of Music / edited by Don Michael Randel. 4th edition. USA : Belknap Press, 2003. 1008 pp.
2. The Oxford Music Dictionary. 6th edition. Oxford University Press. 2013.
3. Степурко В. Аналізу музичних творів : навчальний посібник. Київ : НАККіМ, 2020. 140 с.
4. Сюта Б. Лад. *Українська музична енциклопедія*. Київ : Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2011. Т. 3. С. 21–22.
5. Хіврич Л. Гармонія. *Українська музична енциклопедія*. Київ : Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. Т. 1. С. 442–444.
6. Шип С. Музична форма від звуку до стилю : навч. посібник. Київ, 1998. 368 с.
7. Юцевич Ю. Музика : Словник-довідник. Тернопіль, 2003. 352 с.